

Драго Ђупић

ОСВРТ НА СРПСКЕ НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ СА СТАНОВИШТА ВУКОВОГ
КОДИФИКОВАЊА ЈЕЗИЧКЕ НОРМЕ¹

Појава *Српских народних пословица* Вука Ст. Караџића 1836. године у културама народа српскохрватског језика представља историјски датум. Овим дјелом настаје ново доба у схватању гласовног система српскохрватског језика: њим је, може се рећи, коначно оформљен тај систем. Иако је и прије изласка *Пословица* из штампе Вук повремено писао знак за глас *x*,² тек се тада одлучио да *x* пише свуда тамо гдје му је по етимологији мјесто. То је иначе вријеме када је обишао Дубровник и Црну Гору, гдје је тај глас нашао у веома чистој артикулацији (у Црној Гори га је нашао и тамо гдје му није мјесто, тј. у генитиву плурала неких именица и у завршецима придјевско-замјеничке деклинације – *ијех*).

У вријеме између 1834. и 1836. Вукове пословице су нарасле за трећину³, јер је велики дио пословица прикупљен у Боки и Црној Гори (а нешто и у Дубровнику), што је Вуку помогло да се још више упозна са народним говорима, тј. са типовима који му нијесу били довољно познати. И свакако, Вук у Црну Гору није путовао само да штампа пословице, већ је Његошев позив искористио да се ближе упозна са дијелом јужних говора које је мање познавао, као и да прикупи нову грађу за друго издање *Рјечника*, нове пјесме, приче, пословице итд. Од изузетног значаја за наш језик био је Вуков боравак у Дубровнику, Боки и Црној Гори и због тога што је у току тог боравка он успио да изврши нову класификацију српскохрватских народних говора. Јер, од 1834. до 1839. Вук је много путовао по свим крајевима српскохрватске језичке територије и у том

¹ Шири рад на ову тему биће публикован у XXXVII књизи „Јужнословенског филолога”.

² Уп. А. Пецо, *Сугласник х у Вуковој преписци*, Вуков зборник, САНУ, Посебна издања, књ. CD, Београд, 1966, стр. 93–102.

³ Уп. М. Пантић, *Вук Стефановић Караџић и наше народне пословице*, поговор издању *Српских народних пословица*, „Просвета”, Београд, 1965, стр. 610.

периоду је коначно формирао своје погледе на српскохрватске дијалекте. „Обогаћен новим знањем и широким погледима на целокупни развитак и карактер дијалеката наших, он је унео и нове црте у свој књижевни језик и дао нову, последњу поделу српских дијалеката која је, после њега, добила необично велику и широку примену”⁴, каже А. Белић о овом периоду Вуковог рада.

Испитивањем језика Вукових пословица дошли смо до закључка да их је он, приређујући их за публикавање, изузетно ријетко преправљао, најчешће им је задржавао аутентичну форму коју је налазио у народу. Његове интервенције углавном се односе на писање знака за глас *x* (чешће него што је овај глас налазио у народу) и у нешто већој употреби ијекавских рефлекса јата него што је то показивала дијалекатска стварност.

Упоређивали смо језик I и II издања Пословица, па смо се определијели да говоримо о језику II (бечког) издања, 1849.

*

Језик Вукових пословица има неколике опште карактеристике:

- а) то је језик народа који је стварао, односно употребљавао, пословице;
- б) пословице су забиљежене у ијекавској форми, без обзира на то са ког подручја потичу; веома су ријетке екавске и икавске форме;
- в) употреба знака за глас *x* и у пословицама са подручја гдје тог гласа нема.

Ако је ријеч о ијекавској форми пословица, онда треба рећи да се за њу Вук определијелио углавном због жеље да се тзв. јужно нарјечје прихвати као књижевно (што је у Бечком договору 1850. г. и нормирано). Отуда су теже препознатљиве пословице забиљежене у екавских крајевима, тамо гдје су имале екавску форму. С друге стране, и у II издању Вук је задржао ликове ријечи настале јекавским јотовањем сугласника *t* и *d*, па у пословицама налазимо: *ђеца*, *ђевојка*, *ђело*, *зађело* ’задесило’, *ођевен*, *виђео*, *нигђе* итд., чак *ђетмао* ’детлић’ итд. Вук такође пише: *шљеме*, *пошљедњи* и сл. Познато је да се Вук четрдесетих година определио да не јотује *t* и *d* испред јата, али му ни у бечком издању Пословица јотовани ликови нијесу сметали, вјероватно зато што му то није нарушавало си-

⁴ А. Белић, *О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик*, Глас СКА LXXXII, 184.

стем „опћените правилности”, а можда су томе узрок и практични разлози. Наиме, тим се приближавао дијалекатској стварности ширег подручја (нарочито ијекавизмом, у цјелини), коју је у пословицама хтио што вјерније да представи (у издању српских пјесама још 1823. године Вук је писао да је изговор *тје* и *дје* карактеристичан за „варошки” начин изговарања). Друго, нијесу искључени ни моменти који се односе на одсуство Вукових могућности да пословице за штампу припреми онако како је он стварно желио.

Што се гласа *x* тиче, Вук је знак за њега уносио свуда тамо гдје је сматрао да му је по етимологији мјесто, без обзира на стање у говорима. Грађа показује да га је изостављао веома ријетко, само у случајевима гдје га изостављају и говори у којима се чува, ређе га замјењујући другим гласовима. Заправо, бечко издање Пословица показује да је Вук *x* писао не како га је чуо у народу, већ према својим фонетско-фонолошким резонима. На примјер, од 47 примјера које смо издвојили за анализу гдје је Вук употребио *x* само је у једном случају назначено да је примјер са подручја гдје се овај глас изговара (ријеч *махнито*, стр. 267, примјер из Црне Горе), док су други примјери из различитих крајева, дакле и оних гдје се овај глас не изговара. Због тога нам изгледа да је Вук сматрао да је овај глас потребно „рехабилитовати” у нашем језику, књижевном језику ће бити потребан, нарочито у његовим контактима са другим језицима који тај глас имају.

Рекли смо да пословице Вук биљежи онако како их је чуо у народу. То је тачно. Међутим оне, нарочито због сажетог стила, одређене поетичности, емоционалности и често необичних фразеолошких обрта итд. не представљају увијек прави народни израз; многе од њих су прихваћене са других подручја, покаткад узете из народне пјесме или приче.⁵ Па ипак, пословице су, и својом поруком и својом језичком структуром, блиске говору и начину размишљања људи у већини наших крајева, па се њихов језик сасвим слободно може сматрати правим народним језиком српскохрватским. Тим прије што је Вук пословице биљежио у варијантама (и свака је налазио своју), дајући неосјетну предност онима чији је језик ближи његовом концепту књижевног језика.

⁵ Вук каже да је многе од пословица које је унио у збирку слушао у дјетињству у Тршићу. Касније је уочио да се те пословице чују и на другим подручјима, у истој или другачијој форми, за многе је нашао потврде у народним пјесмама и причама. Уколико једна пословица живи на ширем подручју, утолико је њена мисао универзалнија, а форма није увијек подређена дијалекту. С друге стране, има у Вуковој збирци и пословица које нијесу непознате ни другим народима и језицима, али – то питање би захтијевало посебну расправу.

У даљем излагању даћемо кратак извод из ширег рада о појединим особинама језика пословица.

1. Од фонетских особина помињемо само:

- а) Поред већ реченога, наводимо да се изузетно ријетко јављају екавизми: *дева* 'дјевојка', *девом*, *колевка*, *слеме*, *пренети*, *волела*, *цвеће*, *однеле*, *најпосле*, *време*, *меси*, и то углавном из Срема и Војводине.
- б) У заменичко-придевској деклинацији налазимо дуже форме, уз веома ријетке примјере типа: *твојих*, *мојих*, *готових*, *добрих* и сл.
- в) Знак за глас *x* изостављен је у врло малом броју примјера: *раст*, *растов*, *рт* 'хрт', *рти*, *ртови*, *патријар*, *грија* 'гријежа', *саморана*, *манити*, *удо* 'худо', *оло* 'охоло', *уче* 'хуче', *ука*, *поарчи*.
- г) Јекавско јотовање лабијала изузетно је ријетко: *живљети*, *живљело*, *живљео*, *наживљети*, *трпљети*, *трпљео*, *трпљен*, дакле у облицима глагола *живјети* и *трпјети*.

2. Међу морфолошким карактеристикама помињемо:

- а) Именице *зачин*, *старјешина* и *лажа* појављују се најчешће у женском роду, док се *глад* и *миљ* 'миља' јављају и као именице мушког рода.
- б) Честе су форме: *бози*, *рози*, *мнози*; *на роге*, *у коше*, затим: *миши*, *мише*, *мишима*, *гроши*, *воци* 'волови', *вуци*, *млини*, *рти/хрти*, *пијетли*, *лијеци*. Једанпут је забиљежено *зубови*.
- в) Налазимо народне облике личних замјеница (датив плурала *ви*, акузатив пл. *ве* и др.), мијешање глаголских врста у промјени, народску перфективизацију глагола (*дочети*, *дочувати*, *учувати*, *збости*, *објахати*, *обеселити се*, *опростити*, *умолити* и сл.) итд.

3. Из синтаксе

Чини нам се да синтакса пословица понајвише одражава дијалекатску стварност, али и особине Вукова стила и језика (макар по томе што је одређеним конструкцијама давао предност). Овдје ћемо навести само неколико синтаксичких карактеристика пословица:

- а) Много је примјера замјене локатива акузативом с предлозима *на* и *у* (као у народним говорима, нарочито црногорским).
- б) Врло често је прави објекат замијењен словенским генитивом; у два случаја смо га нашли и ван негације: *Отишао је ће ће наћи лука за петка*, *Чувај лонца к'о и оца*.

- в) Инструментал мјесто номинатива односно акузатива као објекат: Боље је годину волом него сто година кривом, Дужан је и косом на глави, Кад врба грождем роди, Он мора свуда носом забости, Лако је покрај чаша јунаком бити, Девом вила а невом гњила.
У примјеру Нека бих коњем у гору утекла имамо начински инструментал поређења (= као коњ...).
- г) Локатив мјесто инструментала: На једном се волу не може орати.
- д) Неке замјеничке супституције: Оно (= онолико) ствар вриједи по што се може продати, Трла баба лан, да је (= јој) прође дан.
- ђ) Однос датив: акузатив: Ко боље може, да га Бог поможе.
- е) Употреба замјенице *свој*: Братићу мој свој си ми, Сваком своја невоља итд.
- ж) Посебне конструкције имамо у примјерима: Здрав болесну не разумије (= не вјерује), Турци нам неће разумјети (= замјерити).
- з) Употреба негације *није* у значењу *немати*: Г+није: Др Божића није ни глади ни зиме и сл.; *није*+Г: Кад је каше, није млијека и сл.
- и) Конструкције *тако ми+инфинитив*: Тако ми лако умријети, Тако ми што ведри и облачи, Тако ми што је данас и сл. – веома су честе.

Поред низа других синтаксичких особености имамо и честу народну употребу везника, односно њихове супституције:

- *али* у значењу *или*: Али ми свадбу, али брадву (дај...);
- *али* у значењу *зар*: Али си ми прасицу шишао, тј. Да ми, којим случајем, нијеси какав род...;
- *ада* у значењу *него*: Правда је у Бога; а да у кога?;
- *ѝ* у значењу *да*: Не бих те трпљео да бих знао е ћу сокола извести од тебе;
- *ѝ* у значењу *јер*: Очистити се е ћеш пити;
- *е* у значењу *што*: Поп попу није крив е му је поредан бир;
- *ма* у значењу *али*: Оли танко ол' дебело, теке даје (= да је) на вретено;
- *јã* у значењу *или*: Јã јã, јã он, Ја је чела, јã је брус, јã од мотике штене, Јã сад, јã никад;
- *та̑* у значењу *ã*, односно *или*: Та по шији, та по врату;
- *нека* у значењу *да би*: Нека бих коњем у гору утекла.

4. Неколико напомена о лексици пословица

Као и све народне духовне творевине изражене ријечима и пословице обилују богатом лексиком, чак богатијом него други облици изражавања. У пословицама, будући да су оне посебна врста духовног стварања, ријечима су значења неријетко необична, форма зависи од околине, на неки начин облик ријечи је „везан” за сусједне ликове – или је у питању римовање или какво друго слагање, или пак какав необичан морфолошки обрт, често неочекиван. Ријеч се веома слободно понаша. Она, макар у нечему била и необична, непозната или „нерегуларна”, служи да пластично представи мисао, стијешњену каткад у уску форму. Кад је потребно, зачас се створи нова ријеч, и то – веома ријетко ван система, мимо језичког узуса. Тамо *вељача* ’февруар’ *вељује*, а Мара ’марач’ *опакује*; мјесто гдје се неко свађа постаје *посвадишите*, а мјесто помирења – *помиришите*; ради слагања са ријечју посведиште *одар* ’кревет, лежај’ постаје *одришите*. Онога који нешто неће да учини називају *нећо*, а онога који хоће – *хоћо*; лијенштина једноставно постаје *лежак*, онај који штима – *поштипача*, а онај који наговара, наводи на неку радњу – *навођеник*. Народској лексици ништа не смета да лакоћу назове *ласт*, шетњу *шет*, умирање *умрће*, оно што се помузе – *умуз*; давалац постаје *даша*, а онај који не даје – *недаша*. Онај који слути биће *слуго*, превелики пријатељ (било озбиљно било у иронији) постаје *препријатељ*. Да би се ријеч римовала са лексемом *почети*, употријебиће се *дочети*, са *наше* ће се слагати *обазнаше* ’објелоданише’ и сл. Да би се мисао казала у одређеној форми, неће се устукнути ни од игре ријечи Нашишу по пунишу, а туђишу по поњишу, уза шта Вук даје тумачење: (*нашиши* – наш, *пуниши* – пун, *туђиши* – туђ, *поњиши* – пола).

Из контекста пословица данашњем читаоцу неће бити нејасно да је *гладиња* смрт – смрт изазвана глађу, да је *уторан* онај празник (или каква други значај датум) који почиње у уторак, да је онај који има велике очи а који уз то добро види – *окат*, да је онај ко је омражен – *мрзећи*, да се *чемерно* може изразити и ликом *чемере*, четвороношке – *почетворке* итд. Скидање кајмака се врло добро изражава лексемом *окајмачити*, а нешто што узима што прави непријатности постаје *узма* (Узма те утела. Уз ову клетву Вук даје сљедеће објашњење: „... и значи: да ти се узму и ноге и руке, т.ј. да се укочиш?”, стр. 331).

Народ ће млин-вјетрењачу назвати *сувача*, окретиште, тј. мјесто гдје се волови на њиви при орању окрећу – *увратишите*, восак или празно саће – *восковарина*, богојављење – *водокриште/водокриће* (ваљда зато што је то период при крају зиме када се смјењују падавине – снијег и

киша); вријеме када врбе цвјетају, тј. прољеће назваће се *врбопуц*, а вријеме бербе грожђа *винобер*. Маркантне особине људи описаће се ријечима: *плачидруг* – лош друг, кукавица, *пјевидруг* – добар, весео друг, *чорболок* – изјелица; *долибаша* – човјек који се при пићу (или јелу) брине о доливању, о додавању; или пак: *кусоња* и *изјеша* имају значење изјелице, *грабило* је гребљивац, *доцнолегалац* је човјек који касно иде на спавање итд.

Интересантне су и глаголске именице типа: *донос* – доношење, *доруље* – оне које су добре, *злоткаља* – зла, лоша ткаља, *затер* – уништење, нестанак (од *затрти*), *зличина* – онај који чини зло, *многуље* – оне којих је много, *ловник* – ловац (од *ловити*, уп. У Црној Гори *ловница*, пушка ловачка, али и мачка која је добар ловац), *незнајша* – незналица, неспретњак и сл. (уп. Руско *невежда*, у истом значењу), *течење* – зарада (од *стицати*), *трпеж* – трпљење итд. Према именици *човјештво* (у пословицама *чоество*) јавља се и именица *женство* (Нема женства без чоества, 202).

Могли бисмо набрајати још много ријечи које показују снажну стваралачку моћ народног израза и способност за ефикасно налажење потребне форме и садржине. У пословицама такође наилазимо на многобројне идиоматске синтагме, које је изоловане најчешће веома тешко одгонетнути, а у таквим спојевима ријеч узета сама за себе никада не носи довољно јасно значење, или је пак то значење помјерено, тј. пренесено. Исто тако, налазимо синтагматске фигуре типа: *без лијека* – са маркираним значењем *много*, *вјеру вјеровати*, *гибати гибаницу*, *ко је витез* 'упомоћ' (позив), *кусом (се) накусати*, *пусти глас* – вијест о несрећи, *то ђавоље*, у значењу *ништа* и сл. Такви искази су и данас веома живи у неким народним говорима, рецимо у Црној Гори (и Вук их је тамо нашао). Налазимо и пословице-загонетке типа: *Што ми ти се нену гонену*, тј. *Што ми ти је зашто*, или *Што ми ти је да ми ти је*, итд.

Лексика у пословицама је у највећем проценту словенска, тј. народна. Ријетке су лексеме страног поријекла (турског, романског, ређе мађарског), као: *арчитити*, *аспре*, *аферим*, *ашчија*; *балија*, *балота* 'зрно пушчано', *балта* 'сјекира', *барета* 'капа', *бердо* 'војник', *бешкот*, *бирићеш/берићет*, *бирицауз*, *бујур* 'бујрум' (изволи); *гвардити* 'гледати', *грабаницјаиш* 'човјек немирна духа', *густ* 'уживање'; *деспет* 'пакост, инат', *диздарац* 'мали господар', *дувар*, *егедуш* 'свирач, виолинист', *есап* 'рачун', *есапити*, *есап* 'роба'; *заман* 'узалуд'; *машала*, *палача/палата*, *палош*, *педевсија* 'мука, невоља, болештина'; *саубија* 'чувар', *селап* 'поздрав', *сермија* 'стока', *сефте* 'поздрав, руковање'; *телал*, *тенџер* 'котао', *тигле*; *фаца* (у значењу лице), *фортица* 'тврђавица'; *хорјатство* 'угурсулук', *хрзус/хрсузин* 'лопов', *челебија* 'окићен јунак', 'задрга делија', *ченгија* 'играчица', *ценет* 'рај'

итд. Наравно, ово је само мањи дио страних ријечи које смо нашли у пословицама, али ипак треба поновити да је број лексема страног поријекла релативно мали. То, свакако, долази отуда што су пословице настајале у народу, ван контакта са странцима, изоловано од завојевача и његове културе (премда није искључено да су прихватане и пословице из владајућег језика). Мали проценат стране лексике је карактеристичан и за остале народне умотворине. Ријеч је о *народном* духовном стваралаштву у којем је народ понајмање желио да убацује стране језичке елементе. Јер, народно стваралаштво, па у оквиру тога и пословице, као својеврстан гномички начин изражавања, било је духовна храна човјеку у тешким временима робовања или борбе и оно је морало заиста бити у највећем степену народно.

*

Умјесто закључка можемо казати сљедеће:

- 1) Вук је народним пословицама у највећем степену задржавао форму коју је налазио у народу. Пословице је давао и у варијантама, желећи тиме управо да покаже различите њихове форме које су живјеле у разним крајевима, односно народним говорима.
- 2) Та народна форма пословица огледа се нарочито у њиховим морфолошким карактеристикама, народној синтакси и чувању лексике која је живјела у усменим пословицама.
- 3) Највише интервенција Вук је вршио у фонетизму пословица, и то посебно у употреби знака за глас *x* и у ијекавизму.
- 4) Такав став Вука Караџића према језику пословица уклапа се у његова реформаторска настојања, односно у његове жеље да језик књижевности буде заснован на аутентичним народним говорима већине народа српскохрватског језичког подручја. Пословице су један од Вукових очигледних примјера књижевног језика на народној основи у цјелини.

* Рад је претходно објављен у зборнику Научни састанак слависта у Вукове дане, 10/1, 61–68.